

॥ हरिःॐ ॥

पूज्य श्रीमोटा
कथित

सुखनो मार्ग

डॉ. रमेश म. लड्डे

हरिःॐ आश्रम प्रकाशन, नडियाद

- ❑ પ્રકાશક :
હરિ:ૐ આશ્રમ,
પો. બાં. નં. ૭૪, નડિયાદ-૩૮૭ ૦૦૧
ફોન : ૬૭૭૯૪
- © હરિ:ૐ આશ્રમ, નડિયાદ-સુરત
- ❑ આવૃત્તિ : પ્રથમ : ૧૯૮૩, પ્રત : ૨૦૦૦
બીજી : ૧૯૮૫, પ્રત : ૨૦૦૦
ત્રીજી : ૧૯૮૭, પ્રત : ૧૦૦૦
ચોથી : ૧૯૮૯, પ્રત : ૧૦૦૦
પાંચમી : ૧૯૯૫, પ્રત : ૨૦૦૦
છઠ્ઠી : ૧૯૯૯, પ્રત : ૨૦૦૦
- ❑ પૃષ્ઠ : ૫૨
- ❑ કિંમત : રૂ. ૮-૦૦
- ❑ પ્રાપ્તિસ્થાન :
હરિ:ૐ આશ્રમ, નડિયાદ-૩૮૭ ૦૦૧.
હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત-૩૯૫ ૦૦૫.
- ❑ ડિઝાઈનર : મયૂર જાની
બી/૮, રીપલ એપાર્ટમેન્ટસ, નારાયણનગર, પાલડી,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭. ફોન : ૬૬૧૨૭૨૮
- ❑ મુદ્રણશુદ્ધિ : જયંતીભાઈ જાની
- ❑ મુદ્રક : કનુભાઈ ડી. પટેલ અર્થ કોમ્પ્યુટર,
૨૭, અડવાણી માર્કેટ, દિલ્હી દરવાજા બહાર,
અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૪, ફોન : ૫૬૨૪૩૦૬

॥ હરિ:ૐ ॥

સમર્પણાંજલિ

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ, બાળકનું નામ ગુરુપ્રસાદ પાડ્યું,
પિતાને ચેતવ્યા 'અઢાર વર્ષે પોતીકો ગણજો.'
અઢાર વર્ષમાં ફક્ત દોઢ માસ બાકી હતો
ને દીકરો સિધાવ્યો સ્વર્ગે.
વિયોગનો આઘાત અકળ અને અસહ્ય હતો.
ત્રણ દિવસ બાદ પૂજ્ય શ્રીમોટાની પરમકૃપા ઊતરી.
૧૬ કલાક 'હરિ:ૐ'નો જપ થયો અને આઘાતમાંથી ઊગર્યા.
તેમ જ
સ્વપ્નમાં પૂજ્યશ્રીનું દર્શન,
પુસ્તક છપાવવાનો આદેશ મળતાં જ
પ્રતીક પ્રકાશનની રકમ આશ્રમે તે જ
સવારે પહોંચાડનાર એવા
પૂજ્યશ્રીના સ્વજનની પ્રાર્થનાથી
આ પુસ્તક
પૂજ્ય શ્રીમોટાના
ચરણકમળમાં ધરતાં કૃતાર્થતા અનુભવીએ છીએ.

હરિ:ૐ આશ્રમ,
નડિયાદ.
તા. ૨-૪-'૯૯

સી. ડી. શાહ
મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી

॥ હરિ:ૐ ॥

નિવેદન

(પહેલી આવૃત્તિ)

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ સાધનામય જીવનનાં ગૂઢ છતાં વ્યવહારુ અને પ્રતીતિકર રહસ્યો એમનાં અનેક પુસ્તકોમાં સમજાવ્યાં છે. તેઓશ્રીના શરીરની હયાતી દરમિયાન આવાં રહસ્યો અંગે જિજ્ઞાસુઓ પ્રશ્નો પૂછતા તો એના ઉત્તરો તેઓશ્રી આપતા હતા. તેઓશ્રીની અનુભવવાતોને શક્ય તેટલી લોકભોગ્ય બનાવીને રજૂ કરવાના આશયથી આ પુસ્તિકા તૈયાર કરી છે.

પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથે એક દાયકા લગી (૧૯૬૬ થી ૧૯૭૬) સત્સંગ કરવાનો મને જે લાભ મળ્યો છે, એ ગુજરાતના જિજ્ઞાસુ વાચકવર્ગને પહોંચાડવા માટે શ્રી.મુકુંદ પી. શાહે તત્પરતા દર્શાવી એનું પરિણામ આ પ્રકાશન છે. એ માટે એમનો ઘણો આભારી છું.

પ્રશ્નોત્તરરૂપે જીવનને ઉન્નત કરનારી પૂજ્ય શ્રીમોટાની આ વાતો લોકોને ખૂબ પ્રેરક બનશે એવી શ્રદ્ધા છે.

‘સંતસ્મૃતિ’,
૧, સ્ટેટ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા
ઓફિસર્સ સોસાયટી,
નારાયણનગર, પાલડી,
અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭

રમેશ મ. ભટ્ટ

॥ હરિ:ૐ ॥

નિવેદન

(છટ્ટી આવૃત્તિ)

સુખ સૌ કોઈ શોધે છે, પણ કોઈક વિરલા જ તેને પામે છે. માનવીને તેની પ્રકૃતિનાં વલણો સુખને પામવાં દેતાં નથી. સુખ પામવા પ્રકૃતિ રૂપાંતરનો કીમિયો આ પુસ્તકમાં પૂજ્ય શ્રીમોટા સમજાવે છે.

આ પુસ્તકની મુદ્રણશુદ્ધિનું કાર્ય ઉમંગથી અને ખંતથી શ્રી.જયંતીભાઈ જાનીએ કરી આપ્યું છે. તેમના સદ્ભાવભર્યા સહકારની અમે કદર કરીએ છીએ અને હૃદયપૂર્વક તેમનો આભાર માનીએ છીએ.

આ પુસ્તકની આવરણ ડિઝાઇન ખૂબ જ ઉત્સાહથી અને આકર્ષક રીતે તૈયાર કરી આપનાર શ્રી.મયૂરભાઈ જાનીનો અમે હૃદયપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ.

ટાઈટલને ચાર રંગમાં છાપી આપવા બદલ સાહિત્ય મુદ્રણાલયના નિયામકો શ્રી.શ્રેયસભાઈ પંડ્યા તથા શ્રી.યજ્ઞેશભાઈ પંડ્યાનો અમે હૃદયપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ.

શ્રી.મંગળદાસ શિવરામદાસ પટેલના આર્થિક સહયોગથી ‘સુખનો માર્ગ’ની છટ્ટી આવૃત્તિ પ્રગટ થાય છે. આશ્રમની શરૂઆતથી જ પૂજ્યશ્રીના સંપર્કમાં તેઓશ્રી આવેલ કૃપાપાત્ર સ્વજન છે.

સૌ કોઈ આ પુસ્તિકાને આવકારશે એવી આશા છે.

હરિ:ૐ આશ્રમ,
નડિયાદ.
તા. ૨-૪-૧૯૯૯

સી. ડી. શાહ
મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી

અનુક્રમણિકા

૧.	દુઃખનું મૂળ	૯
૨.	શાંતિ અને પ્રસન્નતા	૧૧
૩.	સંસારના ગુણધર્મ	૧૨
૪.	ત્રણ વાંદરા	૧૩
૫.	સંતનો સ્પર્શ	૧૫
૬.	ભગવાન ક્યાં છે ?	૧૬
૭.	ઘાતક આંદોલન	૧૮
૮.	બધાં જ અસમર્થ !	૨૦
૯.	અંતર્મુખતાની જરૂર	૨૧
૧૦.	નિવેદન	૨૩
૧૧.	દોષના વિચારથી દોષના સંસ્કારો	૨૫
૧૨.	સત્પુરુષની સહાય	૨૬
૧૩.	અધોગામી વૃત્તિઓ	૨૯
૧૪.	સાવધાન સદ્ભાગી !	૩૧
૧૫.	સુખની શોધ	૩૨
૧૬.	ઈન્દ્રિયરસનું પરિણામ	૩૫
૧૭.	પ્રભુકૃપાથી પ્રતિકાર	૩૬
૧૮.	પૂર્વજન્મના સંસ્કારોનું પરિણામ !	૩૯
૧૯.	સંસ્કારોનું પોટલું	૪૦
૨૦.	બુદ્ધિ શક્તિ-વિવેકશક્તિ	૪૧
૨૧.	યોગ્ય જીવન	૪૩

સુખનો માર્ગ

પૂજ્ય શ્રીમોટા

‘હું સર્વત્ર વિદ્યમાન છું.’
શ્રીમોટા

૧. દુઃખનું મૂળ

‘મોટા, આમ તો ખાધે-પીધે કશું દુઃખ નથી, છતાં પણ કોઈ આપણને કશું કહે, ઠપકો આપે, દણકો કરે, અપમાન કરે ત્યારે ખૂબ દુઃખી થઈ જવાય છે. મારા કુટુંબમાં કંઈક બને, તો ઘણી વાર જાણે મારો જ દોષ હોય એ રીતે મને ઝાટકી કાઢવામાં આવે છે. મને એ નથી સમજાતું કે મારા કોઈ વાંક-ગુના વિના આમ કેમ થતું હશે ?’

શ્રીમોટા : ભાઈ, કુટુંબીજનો તમારા પરત્વે જે રીતે વર્તે છે એથી તમે દુઃખ અનુભવો છો અને તમે એમ કહો છો કે મારો વાંક નથી હોતો. દુઃખનો આ અનુભવ અને એનું કારણ પરસ્પર વિરોધી છે—એ તમે સમજી શકશો ખરા ? તમે કહો છો એમાંથી તો એવું સમજાય છે કે તમારાં કુટુંબીજનોમાં દોષ છે એટલે તમને એ જે તે બધું કહ્યાં કરે છે. હવે કુટુંબના સભ્યો-વડીલો વાંકવાળા છે અને તમે નિર્દોષ છો એમ તમે જે માનો છો એ જ પાયાનો વિચારદોષ છે; કેમ કે આપણે સૌ સંસારમાં છીએ અને સંસારીભાવથી જીવીએ છીએ. ત્યાં લગી આપણે દોષથી મુક્ત નથી.

‘આ ‘સંસારીભાવવાળા’ છીએ એટલે કેવા છીએ ? એ વાત ન સમજાઈ.’

શ્રીમોટા : સંસારીભાવ એટલે અહંતા અને મમતાવાળા રહેવું અને એવા ભાવથી પ્રેરાઈને વર્તવું. ‘હું કહું છું-હું માનું છું.’ ‘મારી જ રીત સાચી છે.’ ‘હું ઈચ્છું એ પદ્ધતિએ બધાંએ વર્તવું જોઈએ.’ અથવા તો ‘ઘરના બધા જ સભ્યો મારી

ઈચ્છાને જ માન આપે.’-એવા વિચારો સેવવા અને એની પકડ રાખવી એ સંસારીભાવ છે. આને ‘જીવદશા’ તરીકે ઓળખાવી શકાય. વળી, ‘હું ભણેલો-ગણેલો છું, હું આબરૂ-વાળો છું, કોઈ બે માણસ, બહારના ક્ષેત્રમાં તો મારી સલાહ લે છે અને ઘરમાં તો મારું કહેવાનું કોઈ લેખામાં પણ લેતું નથી.’-આ માન્યતા કે સમજણ એ અહંતા છે.

‘તો પછી મોટા, બધાં આ રીતે જ જીવતા હોય છે ને ! એટલે શું બધાં જ દોષિત છે ?’

શ્રીમોટા : દોષ તો આ સંસારની રચનામાં રહેલા છે. તેને કોઈ ટાળ્યા ટાળી શકે એમ નથી. જેમ રાત પડે ને અંધારું થાય છે ત્યારે આપણે એ અંધકારને લીધે બેચેન બની જઈએ છીએ તેમ, કેમ કે એ વખતે પૃથ્વીના પરિભ્રમણની વાત આપણે ભૂલી જઈએ છીએ. કુદરતી રચના જ એવી છે કે અંધકાર થાય જ, પણ અંધકારમાં આપણને કુદરતી રચના વિશેના જ્ઞાનની સભાનતા હોય તો અંધારાની સ્થિતિ આપણને અકળાવતી નથી. એવી રીતે આ સંસારની રચનાના રહસ્ય વિશેની આપણી અજ્ઞાનતાને લીધે આપણે સુખનું મૂળ શોધી શકતા નથી, અને નકામા નકામા દુઃખી થઈએ છીએ.

તમે દુઃખી શા માટે થાઓ છો ? એવો પ્રશ્ન તમને કેવી રીતે જાગ્યો ? આવો પ્રશ્ન કરવા પાછળ તમારો હેતુ શો છે ?

૨. શાંતિ અને પ્રસન્નતા

‘જીવનમાં દિવસો શાંત અને પ્રસન્નતાથી વીતે એ મારો હેતુ છે અને મોટા, હું પોતે તો શાંત રહું છું. કોઈને કશું કહેતો પણ નથી. કોઈ કાંઈ કહે તોપણ સાંભળી રહું છું. તોય લોકો મને છોડતા નથી—આવું કેમ થતું હશે ? તો આમાં મારો દોષ શો ? હું સીધો ચાલુ તો બીજાઓ મારી સાથે શા માટે વાંકા ચાલે છે ?’

શ્રીમોટા : જો ભઈલા, તેં આમાં એક વાત સાચી કહી, પણ બીજી વાત ભૂલભરેલી કહી. તેં શાંતિ અને પ્રસન્નતા જાળવવાનો હેતુ કહ્યો તે સાચી વાત છે. પણ એ હેતુ પરત્વે તારે જે સભાન રહેવું જોઈએ એ રીતે રહેતો નથી. એ માટે આપણે પોતે કેમ કરીને શાંતિ અને પ્રસન્નતા જાળવી રાખીએ તેવા જાગૃત પ્રયત્નમાં આપણે રહેવું જોઈએ. આપણા આવા જાગૃત પ્રયત્નોને લીધે આપણને આપણી કૌટુંબિક વ્યક્તિઓના જીવનના દોષો જડશે નહિ. આ તો આપણે આપણા જીવનના હેતુને સિદ્ધ કરવા માટે પૂરતા પ્રયત્નોમાં આપણું મન ખૂંપાવતા નથી એથી આપણું મન બીજાના દોષો જોવામાં પડી જાય છે. એટલે સૌથી પહેલી વાત આપણા હેતુ પરત્વેની આપણી સભાનતા અથવા તો જાગૃતિ અને આપણા હેતુને ફલિત કરવાના આપણા જાગૃત પ્રયત્નો મહત્વના છે.

‘એટલે મને દુઃખ આપવામાં બીજાનો દોષ જ હોતો નથી એમ માનવું ?’

શ્રીમોટા : મેં કહ્યું તો ખરું કે આખો સંસાર દોષિત જ છે.

પણ આપણે કોઈ પણ વ્યક્તિના દોષને સુધારી શકવાના નથી. આપણા કહેવા માત્રથી એમના દોષ નીકળી જાય એવું કદી પણ બની શકવાનું નથી. આ હકીકત નિશ્ચિત છે. આ બાબતને એક પાયાની fundamental હકીકત તરીકે તમારે સ્વીકારવી જોઈએ. આપણા કહેવાથી બીજાઓ સુધરે અને બીજાના સુધરવાથી આપણને શાંતિ મળે અને પરિણામે આપણે સુખી થઈએ એ સમજણ ભૂલભરેલી છે, કેમ કે એ સમજણ અહમ્પ્રેરિત છે. હજી જ્યાં લગી આપણે પોતે જ આવી અહંતાના દોષથી ભરેલા છીએ ત્યાં લગી બીજાના દોષને કેવી રીતે સુધારી શકવાના છીએ ?

વળી, એક બીજી વાત : બીજાઓના દોષના વારંવાર વિચારો કરવાથી તેમ જ એ દોષો જોયા કરવાથી આપણી અશાંતિમાં વધારો થવાનો છે એ વાત પણ નક્કી સમજજો. માટે તમે બીજાના દોષ જોવાનું સમૂળગું મૂકી દો. સંયુક્ત કુટુંબમાં રહેવાથી કરીને અથડાણ, સંઘર્ષણ, ક્લેશ, સંતાપ, દુઃખ, મૂઝવણ વગેરે બધું થયા જ કરવાનું, કારણ કે સંસારનો એ સ્વભાવ છે, ને એનો ગુણધર્મ છે.

૩. સંસારના ગુણધર્મ

‘સંસારના આવા ગુણધર્મવાળી બાબત જરા વિગતે સમજાવોને ?’

શ્રીમોટા : આ અગ્નિના ગુણધર્મ કેવા છે ?

‘દઝાડે એવા.’

શ્રીમોટા : અને નર્કના ગુણધર્મ કેવા છે ?

‘દુર્ગધ મારે એવા.’

શ્રીમોટા : તમે એનો વિરોધ કરતા નથી, અને આ હકીકતનો તમે સ્વીકાર કરો છો, કારણ કે એના વિશેની સમજણ તમારા મનમાં પૂરેપૂરી પાકી થયેલી છે. આ આખો સંસાર હમણાં જણાવ્યા એવા ગુણધર્મોવાળો છે. એટલે સંસારનું એ લક્ષણ-પ્રમાણ જ છે. એ સ્વીકારી લેવાથી આપણામાં કેટલેક અંશે તો શાંતિની ભૂમિકા બંધાશે.

સંસારના આવા પ્રકારના દોષને કોઈ નિવારી શકે એમ નથી. આમ છતાંય જિજ્ઞાસુ વ્યક્તિને જો ખરેખરી ઝંખના અને તાલાવેલી લાગે તો એ પોતાના એવા દોષને જરૂર ટાળી શકે છે. પોતાનામાં જે સંસારીભાવ છે, પોતાની જે જીવદશા છે; એવી દશા-એવી સ્થિતિ પોતાને ઘણી ઘણી ડંખે, અને એને માટે એના અંતરમાં ઘણો ઘણો પશ્ચાત્તાપ થાય તો પોતાના એવા દોષમાંથી મુક્ત થઈ શકાય. બાકીના તો એવી ને એવી સ્થિતિમાં ગબડ્યા કરવાના. એટલે આપણે જો સંસારી જીવોના દોષો જોઈને દુઃખી થયા કરીશું તો આપણે પોતે જ બેહાલ બનીશું.

૪. પ્રણ વાંદરા

‘મોટા, આપની વાતથી મારું હૈયું ભરાઈ જાય છે, કેમ કે આ રીતે હું દુઃખના મૂળ તરફ વળ્યો જ ન હતો. આપે વિચાર કરવાનો દરવાજો ઉઘાડી આપ્યો. પણ મોટા, તો હવે પ્રશ્ન થાય છે કે આપણે કેવા ભાવથી વર્તવું ?’

શ્રીમોટા : એકની એક જ વાત ફરીથી-તમારામાં દૃઢ કરવાના હેતુથી કહું છું; કેમ કે જો આ પાયાની વાત તમારા મનમાં દૃઢ નહિ થાય તો સાચા સુખનો માર્ગ ભુલાઈ જશે. તમારે એ વાત બરાબર સમજવી જોઈએ કે તમારું જીવન તમે શાંતિમાં અને પ્રસન્નતામાં વિતાવવા માગો છો. આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે આપણે જીવનમાં મથવું પડશે.

માટે બીજાના કોઈના પણ દોષ જોવામાં જ્યારે પણ મન પરોવાય કે તરત જ આપણે જાગ્રત બની જવું. એ નક્કી કરવું કે આપણે બીજાના દોષ જોવા નથી, કેમ કે એ બધું તો સંસારના સ્વાભાવિક ગુણધર્મોવાળું જ છે. એને બદલે આપણે પોતે શાંતિ અને પ્રસન્નતા કેમ કરીને જાળવી શકીએ એના મંથનમાં આપણા મનને વાળવું જોઈએ. આ માટે મહાત્મા ગાંધીએ પોતાની પાસે રાખેલું ત્રણ વાંદરાનું રમકડું યાદ રાખવા જેવું છે. કોઈના દોષ જોવા નહિ, કોઈના દોષને સાંભળવા કાન માંડવા નહિ અને કોઈના વિશે નિંદાત્મક બોલવું પણ નહિ.

માટે જેમાં ને તેમાં આપણી પોતાની મનની શાંતિ કેમ કરીને વિશેષ જળવાય તેની ખૂબ ખૂબ કાળજી રાખ્યા કરીશું તો બીજાના દોષો તરફ જોતાં આપણું મન અટકી જવાનું. શાંતિ પામવાનો આ જ સાચો માર્ગ છે. જો બીજા કોઈમાં અમુક પ્રકારના દોષ હોય તો વળી આપણામાં કોઈ બીજા પ્રકારના દોષ હોય. આપણે બધા જ દોષથી ભરેલા છીએ એટલા માટે આપણે કોઈ કોઈને કશું કહી શકીએ કે કોઈને આપણે સુધારી શકીએ એવી સ્થિતિમાં નથી.

૫. સંતનો સ્પર્શ

‘મારા દુઃખના કારણરૂપ મારા દોષ હું જોઈ શકું અને બીજા કોઈનો પણ દોષ નથી એમ હૃદયપૂર્વક સ્વીકારી શકું એવી શક્તિ મારામાં કેવી રીતે જાગ્રત થાય ? કોઈ સંત-મહાત્માના બોધવચનથી, કે એમના સ્પર્શથી, કે એમની કૃપાથી મારા જીવનના દોષ ટળી ન જાય ?’

શ્રીમોટા : કોઈ સાધુ-મહાત્માના બોધથી, સ્પર્શથી, કૃપાથી કોઈ જીવના દોષ ટળી જાય છે એમ માનવામાં નર્યું અજ્ઞાન છે. એમ છતાં એટલું ખરું કે જે સંત-મહાત્મા સંપૂર્ણપણે મુક્તાવસ્થા પ્રાપ્ત કરી ચૂકેલા હોય અને એવા પદ પર નિરંતર રહેતા હોય, એવાની સાથે પ્રેમભક્તિ જ્ઞાનપૂર્વકનો હાર્દિક પરિચય થાય અને એ પરિચયમાં જ્યારે આપણું દિલ પ્રગટેલું રહે અને પરોવાયેલું રહે ત્યારે આપણા જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં એમનો એવો પરિચય સે (મદદ) પૂરતો હોય છે. બાકી એવા ઉચ્ચાત્માના ખાલી સંસ્પર્શથી જ બધા દોષ ટળી જાય છે એ હકીકત સાચી નથી. દોષ ટાળવા માટે તો દરેક જીવે પોતે જાગૃતિ રાખી રાખીને એને ટાળવા માટેનો મરણિયો પુરુષાર્થ કરવો પડે છે.

હવે તમે પહેલો પ્રશ્ન પૂછ્યો એને વિશે કહું : આપણને આપણા દોષ દેખાય અને બીજાના દોષ ન દેખાય એ માટેનો સૌથી મોટો પુરુષાર્થ આપણા જીવનહેતુ માટેની જાગૃતિ છે. આવી જાગૃતિ આવતાં, મતલબ કે મારા સુખદુઃખના મૂળમાં મારી પ્રકૃતિ-મારો સ્વભાવ કારણરૂપ છે એટલું ભાન થતાં જ

આપણે આપણા હૃદયમાં વિરાજેલા બેઠેલા-ભગવાનને પ્રાર્થના-ભાવથી શક્તિ પ્રેરવા માટે કહેવું. આપણે આપણામાં રહેલા દોષોને વળાવવા છે એવી આપણા દિલની ભાવનાથી-આર્તતાથી અને હૃદયની આર્દ્રતાથી કૃપામદદ યાચવાનો દિલનો જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનો પ્રયત્ન કર્યા કરવો. આવા પ્રકારના પ્રયત્નથી એમની કૃપાશક્તિ આપણને નભાવ્યા કરતી હોય છે. આ વાત હું તમને મારા અનુભવ પરથી કહું છું.

૬. ભગવાન ક્યાં છે ?

‘આપે ભગવાનને પ્રાર્થના કરવાનું સૂચવ્યું. પણ મોટા, ભગવાન ક્યાં છે—એ સમજાતું નથી. આપે કહ્યું કે ‘હૃદયમાં બિરાજેલા ભગવાનને કહેવું.’ પણ હૃદયમાં હૃદયના ઊંડાણમાં દેખાવું જોઈએને ?’

શ્રીમોટા : આ વાત ગહન છે, છતાં સરળ પણ છે. ભગવાન પ્રાણીમાત્રના હૃદયમાં રહેલા છે, પણ એ પ્રગટ નથી. કો’ક સંત-મહાત્માના હૃદયમાં ભગવાનનું રૂપ પ્રગટ થયેલું હોય છે. એથી જેમના હૃદયમાં ભગવાનના ગુણધર્મો પ્રગટ થયા હોય, જેમની પાસે બેસવાથી શાંતિ, પ્રસન્નતા, સમાધાન વરતાતાં હોય એવા પુરુષો આત્મજ્ઞાની હોય છે. એ પ્રગટપુરુષ ગણાય. એ સતત પોતાના પરમાત્મ-અનુભવમાં જીવતા હોય છે—અને એવી અનુભવદશામાં જાગ્રત હોય છે. એથી તો આપણી સંસ્કૃતિમાં ‘જાગતા નર’ને સેવવાનું કહ્યું છે. એવા લોક ભગવાનની ‘સજીવન મૂર્તિ’ રૂપ હોય છે. પરંતુ

આવા કો'ક જ હોય અને વળી એવા લોક ખૂબ સહેલાઈથી ઓળખાય એવા પણ ન હોય. જીવનમાં જેને આવા સંત-મહાત્માનો ભેટો થયો હોય એ ઘણા પુણ્યશાળીઓ છે એમ માનવું.

આપણા હૃદયમાં ભગવાન છે, પણ એ અપ્રગટ છે. જ્યારે આવા મુક્તાત્મામાં એ જ ભગવાન પ્રગટ થયેલા છે, એથી એવા સંતાત્મા પ્રત્યે જો દિલથી પ્રાર્થના થાય તો તમારા પુરુષાર્થમાં એમની જબરી મદદ મળતી હોય છે.

‘આપે જે આ લક્ષણો ક્યાં એ આપનામાં હું અનુભવું છું. આપ જ મારા પ્રગટ પ્રભુ છો એમ હું માનું એ મારા માટે બરાબર ગણાય ?’

શ્રીમોટા : આ બાબતમાં કોઈનું કહ્યું કે કોઈનું માન્યું પ્રમાણ ન ગણાય. આ જીવ વિશે (પોતાના વિશે) કોઈનું પણ કશું જાણવાપણું કે માનવાપણું સ્વીકારતો નથી. દરેક જીવે પોતાના અનુભવને પ્રમાણ માનવું અને તમને જો એવો અનુભવ થતો હોય તોપણ એનાં પ્રત્યક્ષ લક્ષણ વરતાવાં જોઈએને ? અમે કંઈ કશું પણ પ્રત્યક્ષ લક્ષણ વિના સ્વીકારી લેતા નથી.

તમારે તો તમારા પોતાના વિશે વિચારવાનું રાખ્યા કરવું. કશું જોવાથી, કે કોઈનું કહ્યું કે માન્યું માની લેવાથી આપણી વિચારશક્તિ ક્ષીણ થતી હોય છે. તમને મારી આ વાત પૂરેપૂરી સમજાતી નહિ હોય. પણ તમે ઊંડો વિચાર કરીને સમજવા મથશો તો સમજાશે.

ખાસ વાત તો એ છે કે આત્મામાં-ચેતનમાં-ભગવાનમાં જે નિષ્ઠા પામેલા હોય છે એ શરીરરૂપ જ હોતા નથી. એમની

અનુભવદશામાં એ અમર્યાદિ-અનંતમાં વિહરનાર હોય છે. એથી આત્મરૂપે એ જીવમાત્રમાં સંકળાયેલા હોય છે. પણ જે જીવ સમય-સંજોગને લીધે એના સ્થૂળ રૂપ કે સૂક્ષ્મ રૂપ સાથે સંબંધમાં આવે છે એનો એ કરુણાભાવથી સ્વીકાર કરતા જ હોય છે. આ થવું એ સહજ અવસ્થા છે. આમાં એનો પ્રયત્ન હોતો જ નથી. એવા પુરુષનો દેહ હયાત ન હોય તોપણ એનું અક્ષરસ્વરૂપ કે એની હૃદયભાવનાનું કો'ક કીર્તન જો કોઈ જીવને આકર્ષે તોપણ એની ચેતના એવા આકર્ષણનો સ્વીકાર કરતી હોય છે.

૭. ઘાતક આંદોલન

‘મોટા, ભગવાનના રૂપની આવી સમજણથી પણ મને આપનું ભગવદ્‌રૂપ સ્વીકાર્ય છે. આપે આટલું જણાવીને ઉપકાર કર્યો. હવે મૂળ સત્સંગ પર આવું. ભગવાનને પ્રાર્થના કરીને કૃપામદદ યાચીને પોતાના દોષ જોઈ જોઈને નિવારવા મથવાની વાત તો સમજાઈ. આમ છતાં બીજાના દોષ દેખાય તો આપણને એથી કશી હાનિ થાય ખરી ?’

શ્રીમોટા : સૌથી પહેલી હાનિ તો તમે અનુભવો છો. તમે દુઃખ અનુભવો છો એ ઓછું નુકસાન છે ? વળી બીજાના દોષ જોઈને આપણને કંટાળો આવતો હોય છે અને આપણામાં અશાંતિ જન્મતી હોય છે. આ કંટાળો અને અશાંતિ જ સૌથી મોટું નુકસાન છે, કેમ કે શાંતિ અને પ્રસન્નતાને હણી નાખનારાં એ આંદોલનો છે. બીજાના દોષોના વિચાર કરવાથી

આપણી બેચેની વધે છે. આપણે ડહોળાઈ જઈએ છીએ. વળી જેના દોષ જોવાયા હોય કે વિચારાયા હોય તેના પર આપણું મન ચિડાય છે, અને ગુસ્સે પણ થાય છે.

હવે આપણને જેના પર ચીડ ચડે કે જેના પર આપણને ગુસ્સો થાય એ વ્યક્તિ આપણા મનમાં પ્રાધાન્ય ભોગવતી હોય છે. એ વ્યક્તિના દોષ જોવામાં આપણું મન એ વખતે જાગૃત હોવાથી, એવા જ પ્રકારના દોષવાળાં આંદોલનો એ વ્યક્તિ તરફ ફેંકાતાં હોય છે. પરિણામે એ વ્યક્તિના મનમાં પણ આપણાં વિશે એવા જ પ્રકારના દોષારોપણવાળો સંસ્કાર પડે છે અને એ વ્યક્તિમાં પણ આપણા ભવિષ્યનાં દુઃખોનાં મૂળ બીજાના મનમાં રોપતાં હોઈએ છીએ. આ સૂક્ષ્મ ક્રિયાનું આપણને ભાન નથી.

‘આ તો અદ્ભુત અને સૂક્ષ્મ બાબત છે !’

શ્રીમોટા : એથીય વિશેષ—કોઈના વિશે અન્યથાપણે જોવાથી કે વિચારવાથી આપણે પોતે તો દુઃખી થઈએ છીએ પણ બીજાને પણ દુઃખી કરીએ છીએ. આમ આપણે અશાંતિનાં મોજાંને વધારે ને વધારે પ્રમાણમાં અને બહોળા વર્તુળમાં વિકસાવ્યા કરીએ છીએ. એટલે દોષને ટાળવાનો સાચો ઉપાય આપણે પોતે જ દોષમુક્ત થવું એ જ છે. બીજાના દોષથી ધૂંધવાયા કરવું એ તો આપણી અજ્ઞાનદશાનું પરિણામ છે. વસ્તુસ્થિતિની રચનાની દશાને ને તેની યોગ્ય હકીકતને—તેના યોગ્ય જ્ઞાનને અને તેની વાસ્તવિકતાને જો આપણે સમજવાનું કરીએ તો આપણને દુઃખ ન થાય.

જ્યારે નર્ક ગંધાય છે ત્યારે આપણને કશું પણ અન્યથાપણું

પ્રગટતું નથી, કેમ કે આપણે જાણીએ છીએ કે દુર્ગંધ ફેલાવવી એ નર્કનો સ્વભાવ છે. એવી રીતે જ બીજામાં દોષ હોવા-સંસારમાં દોષ હોવા એ ગુણધર્મ છે. એથી આપણે અકળાઈ ઊઠવું નહિ.

૮. બધાં જ અસમર્થ !

‘પણ મોટા, આપણે કોઈના દંષ્ટિબિંદુને સમજવા ઈચ્છીએ તો બીજાએ આપણી દંષ્ટિ સમજવી તો જોઈએ જ ને ?’

શ્રીમોટા : તમારા આ પ્રશ્નમાં પાયાની ભૂલ રહેલી છે, એટલે કે સમજણનો ફેર રહેલો છે. કોઈ પણ વ્યક્તિ બીજાના દંષ્ટિબિંદુને સમજવા મથતી હોતી જ નથી, કેમ કે દરેક જીવ બીજાને પોતપોતાની રીતે જ સમજવાને મથે છે, અને પોતાની સમજણની રીતે જ બીજાને વિશે વિચારે છે. કોઈ પણ વલણ પરત્વે સામી વ્યક્તિનું કયું દંષ્ટિબિંદુ છે; તેની તેમાં કેવા પ્રકારની સમજણ છે; તેવા વલણ પરત્વે એ વ્યક્તિ કેવી રીતે દોરાય છે તથા તેમાં એનો શો હેતુ છે—આ બધી બાબત આપણા ખ્યાલમાં કદી જાગી શકતી નથી.

આ માટે જ્યારે પણ બીજા વિશે કશું પણ વિચારવાનું બને ત્યારે બીજાની સ્થિતિમાં મુકાઈ જઈને, પછી વિચારવાનું બને તો હજીય કાંઈ ઠીક ગણાય. પરંતુ તેવી રીતે બીજાની સ્થિતિ ગોઠવવાની મારા—તમારા જેવા માટે શક્યતા નથી, કારણ કે આપણે પૂરેપૂરી રીતે બીજાનામાં—તેમની તે વલણની સમજણની દશામાં—પૂરેપૂરા ઊતરી શકીએ એવી હાલતના

પણ હોતા નથી. વળી તેમ થવું આપણે માટે દુર્લભ હોય છે, કેમ કે આપણામાં તેટલા પ્રમાણમાં સમતા, શાંતિ અને તટસ્થતા પ્રગટેલાં હોતાં નથી, જેનામાં જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનાં પૂરેપૂરાં યોગ્ય પ્રકારનાં ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ સ્થિતિનાં સમતા અને તટસ્થતા પ્રગટેલાં હોય છે તેવો આત્મા બીજાની સ્થિતિમાં ભગવાનની કૃપાથી ઊતરી શકે છે. એટલે આપણે બીજાને સમજવાને સારુ તે સ્થિતિમાં ઊતરીને તેને સમજવાની પૂરેપૂરી લાયકાતવાળા નથી તે નક્કી વાત છે. આ જગતમાં કોઈને સમગ્ર રીતે જાણી શકવા કોઈ પણ સમર્થ નથી.

૯. અંતર્મુખતાની જરૂર

‘મોટા, સામાન્ય રીતે—ખૂબ જ સ્વાભાવિક રીતે બીજાના જ દોષ જોવા માટે કેમ પ્રેરાઈ જવાતું હશે ?’

શ્રીમોટા : આ જગતમાં—આ સંસારમાં પ્રત્યેક જીવ દોષ કરવામાં તેમ જ બીજાના દોષ જોવામાં કેમ પ્રેરાય છે તેનાં કારણો જુદાં છે. જેમાં ને તેમાં આપણું મુખ બીજા તરફ જ વળી જતું હોય છે; એનું મૂળ કારણ તો એ છે કે આપણામાં હજી પૂરેપૂરી—સાયેસાયી અંતર્મુખતા પ્રગટેલી નથી. જે જીવને હૃદયમાં હૃદયની હૃદયથી સાયેસાયી અંતર્મુખતા પ્રગટેલી છે, એવા જીવને બીજાનું વિચારવાને કદી પણ વલણ ન જાગે.

‘મોટા, આપે, આ થોડીક અઘરી વાત કરી. અંતર્મુખતા એટલે તો સમજાય છે કે આપણા પોતાના અંતરમાં નિરખવું. એટલે કે આપણો સ્વભાવ કેવો છે, આપણને વિચારો કેવા

આવે છે એ બધું જાણવું. પણ ‘હૃદય’ શબ્દનો આપે ત્રણ વખત પ્રયોગ કર્યો એ ન સમજાયું.’

શ્રીમોટા : જુઓ ભાઈ, માનવમાત્રમાં હૃદય એ જ એનું ખરું કેંદ્રસ્થાન છે. એ જ ભાવસ્થાન છે. આપણે જ્યાં સંસારની લાગણી, ઊર્મિ વગેરે અનુભવીએ છીએ એ હૃદય છે. પણ એ જ હૃદય, જેમ જેમ જીવન વિકસતું જાય છે તેમ તેમ ઊર્ધ્વકક્ષાનું બનતું જાય છે. એટલે ‘હૃદય’ શબ્દનો ત્રણ વખત જે પ્રયોગ થયો એમાં અનુભવ-વિકાસના સંદર્ભમાં કક્ષાભેદ સૂચિત છે.

આપણે હાલનું જે જીવન જીવીએ છીએ એ જીવ-દશાનું જીવન છે. એથી એમાં આપણે સંતાપ, ક્લેશ, દુઃખ, અથડામણ, કંટાળો વગેરે અનુભવીએ છીએ. હવે જો એ બધું ટાળવા માટે આપણે ઝંખતા હોઈએ તો એ ઝંખના મનના તુક્કામાંથી કે બુદ્ધિની સમજણમાંથી નહિ જન્મી શકે. એ માટે હૃદયનો પ્રબળ ધક્કો હોવો જોઈએ. તો જ ઝંખનાનો અગ્નિ પ્રગટી શકે અને આવા પ્રકારની હૃદયની ઝંખના જ આપણા હાલના જીવનની સ્થિતિમાંથી આપણને બહાર ધકેલે. આને જીવનવિકાસનો ક્રમ સમજવો હોય તો એમ સમજાય. આવો જીવનવિકાસ સાધ્યા વિના તમે ખરા સુખના માર્ગે પ્રયાણ કરી શકશો નહિ. તમારે કાયમી સુખ જોઈએ છે કે કામચલાઉ સુખ મેળવવું છે ?

‘મોટા, કામચલાઉ સુખ તો ગમે ત્યારે આવતું હોય છે અને જતું પણ રહેતું હોય છે. એથી કાયમી સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો રસ્તો શોધવો જોઈએને ?’

શ્રીમોટા : હા, તો એ બરાબર છે. માટે જે વ્યક્તિને જીવનવિકાસ સાધવો છે, તેવા જીવે અંતર્મુખતા કેળવવાનો એકધારો પ્રયત્ન કરવાનો રહે છે. અંતર્મુખતા પ્રગટ્યા વિના તેનાથી એક ડગલું પણ આગળ ભરી શકવાનું નથી.

આ માર્ગે વળેલા, એટલે કે પ્રભુના પાવનકારી પંથે વળેલા તેમ જ મારી સાથે સંપર્કમાં આવેલા કેટલાય જીવનું વલણ હજી પૂરેપૂરી અંતર્મુખતાવાળું પ્રગટેલું નથી એનું મને વારંવાર ભાન થાય છે અને તેથી મને પ્રભુકૃપાથી ત્રાસ પણ થાય છે.

આપણે જો કાશી તરફ જવાનું હોય પણ મોં અને ગતિ મક્કા તરફ રાખ્યા કરીએ તો તે નરી અવળચંડાઈ ગણાય.

૧૦. નિવેદન

‘—તો આપણે બીજાના દેખાઈ આવતા દોષનું તથા એથી આપણને થતી અકળામણનું નિવારણ કેવી રીતે કરવું?’

શ્રીમોટા : આપણું પોતાનું કોઈ સ્વજન હોય, એને માટે આપણને લાગણી થતી હોય, અને તેનો દોષ જોઈને જો આપણે અકળાઈ ઊઠતા હોઈએ કે મનમાં ને મનમાં ધૂંધવાયા કરતા હોઈએ તો બરાબર એ જ વેળાએ નહિ, પણ, આપણે શાંત થઈએ અને એ પણ શાંત હોય તેવી વેળાએ ઘણીઘણી નમ્રતાથી, હૃદયની માર્દવતાથી અને દિલના પ્રેમભાવથી સામા સ્વજનને આત્મનિવેદનભાવે બધું કહી દેવાનું કરીને આપણે ખાલી થઈ જવું.

‘નમ્રતા અને માર્દવતાથી કહેવું’ એટલે કેવી રીતે કહેવું?’

શ્રીમોટા : આપણે શાંત થયા હોઈએ છતાં પણ અંદરથી શાંત ન હોઈએ. એટલે ‘આપણે જ સાચા છીએ’ એવું આપણું વલણ પાકું હોય છે. શાંતિને લીધે આપણે આપણા એવા વલણનો સમજણપૂર્વક ત્યાગ કરવાનો. એટલો અહંકાર મોળો પાડવાનો. એથી આપણે નમ્રભાવમાં પ્રવેશી શકીએ. ‘હૃદયની માર્દવતા’ એટલે સામી વ્યક્તિ માટે કઠોરતા કે દ્વેષભાવ કે વેરભાવ ન રાખવાની સભાનતા કેળવવી. એથી સામી વ્યક્તિનો દોષ આપણા દિલમાં પ્રવેશ્યો હશે તોપણ એ ઠસી જશે નહિ. એ પછી આપણને સામી વ્યક્તિના જે કાંઈ દોષો દેખાતા હોય તે બધા જ દોષ એમના નથી, પણ આપણા પોતાના જ છે એવો ભાવનાત્મક સ્વીકાર કરીને આપણે પોતે પોતાને જ કહેતા હોઈએ એવો ભાવ ધારણ કરીને કહેવું. મતલબ કે સામી વ્યક્તિને મોઢામોઢ કહેવું નહિ પણ આ બધું જે આપણામાં જાગેલું હતું, અને હજી પણ જે પડી રહેલું હતું એ ખાલી કરી દેવાના ભાવથી પોતાને જ સંભળાય એમ નિવેદન કરવું. આવો અભ્યાસ પાડવાથી સામી વ્યક્તિના દોષ જોવાનું ઓછું થશે. એ સાથે સામી વ્યક્તિના દોષનું વારંવાર મનમાં પ્રગટવું એ આપણી પોતાની નબળાઈ છે એ સત્યને આપણે બરાબર સમજવાની જરૂર છે—અને આમ કરવાથી આપણે એ સમજી શકીશું.

મારી આ વાત તમે ખૂબ શાંત ચિત્તે વિચારજો અને પ્રયોગ કરી જોજો.

૧૧. દોષના વિચારથી દોષના સંસ્કારો

‘બીજાના દોષના વિચારો કરવામાં અને આપણે જ ખરા છીએ અને બીજા ખોટા છે એ સમજણમાં રહેલી સૂક્ષ્મ ભૂલ સમજાય છે. મોટા, આ પ્રમાણે દોષ જોવાના સંસ્કારો અમારામાં પડેલા જ હશેને ? એવા સંસ્કારોથી ભરેલું આ જગત શું આવું જ રહેવાનું ?’

શ્રીમોટા : આપણે જગતને સુધારી શકવાના નથી અને સૌ કોઈ પોતપોતાની ગતિમાં વહાં કરવાનું છે. આપણે તેને અટકાવી શકવાના નથી. તો આપણે શા માટે નાહકના દુઃખી થવું ?

આપણા મનમાં બીજાના દોષ વારંવાર પ્રગટાવીને, તેમ જ એ પ્રમાણે વિચારો કરી કરીને આપણે આપણા ચિત્તમાં દોષના જ સંસ્કારો પાડીએ છીએ. જે પ્રકારના સંસ્કારો પડ્યા તે પ્રકારના જીવનનું નિર્માણ થયું એમ સમજવું. માટે આપણા મનમાં તેવા દોષોનું સ્ફુરણ થાય તેવી વેળાએ જાગૃત બનીને વિચારવું કે શું આપણે આવી જાતના સંસ્કાર પાડીને આવી જાતનું જીવન નિર્માણ કરવું છે ?

આપણને હજી જીવનવિકાસની ખરી તાલાવેલી લાગી નથી. તેથી આપણને આવા બધા પ્રશ્નો ઊઠે છે. કોઈને સમજાવવાથી પણ તેના દોષ દૂર થાય છે તે માન્યતા પણ સાચી નથી. પણ એવી વ્યક્તિને જ્યાં સુધી લાગતું નથી, ડંખતું નથી કે સાલતું નથી, તેમ જ તેને એનો પૂરેપૂરો પશ્ચાત્તાપ થતો નથી ત્યાં સુધી તેવો જીવ તેમાંથી નીકળી શકવાનો નથી એ નક્કી જાણવું.

માટે આપણે સુખી થવાનો માર્ગ આપણે પોતે ખોળી કાઢવાનો છે અને એને માટે મથવાનું છે. સંસારમાં બીજી વ્યક્તિઓને અંગે આપણે ભાગે જે જે વર્તન આવ્યું હોય, તે આપણે પ્રેમભાવે, આપણા પોતાના વિકાસના હેતુના ધોરણથી, તેમના પરત્વે સદ્ભાવ પ્રગટાવી-પ્રગટાવીને શ્રીપ્રભુ-પ્રીત્યર્થે જો વર્ત્યા કરીશું તો એવા પ્રકારના સદાયરણમાંથી આપણને શાંતિ મળવાની છે એ નક્કી છે.

૧૨. સત્પુરુષની સહાય

‘આપે ‘પ્રભુપ્રીત્યર્થે વર્ત્યા કરવાનું’ કહ્યું એમાં પૂરી સમજણ ન પડી. આપે દર્શાવ્યું એ રીતે વર્તન કરવા માટે આપની મદદ ન મળે ? આમ સમર્થ છો. આપનામાં ચેતન પ્રગટેલું છે. તો અમને આપની સહાયથી વંચિત કેમ રાખો ?’

શ્રીમોટા : (ઉગ્ર અવાજે) આ જીવમાં સામર્થ્ય છે—અને ચેતન પ્રગટેલું છે એવું કહેવા પાછળ તમને ભાનબાન છે કે નહિ ? જેનામાં રહેલા ચેતનના સામર્થ્યનો સહેજ પણ અનુભવ જેને હોય એ આવો લેવાઈ ગયેલો હોય ખરો ? અનુભવ વિનાની ખાલી ખાલી લૂખી વાતો કરવી નહિ.

મદદ તો પ્રત્યેક માનવી પોતે પોતાની જાતને કરી શકતો હોય છે. હું પણ ભગવાનની ચેતનાશક્તિનું માટીનું એક ભાંગ્યું-તૂટ્યું રમકડું જ છુંને ? સાંભળી લો, ધ્યાન રાખીને સાંભળો કે મદદ આપી, આપી શકાતી નથી; મદદ આપવાની તો કેટકેટલી ઈચ્છા આતુરપણે હોય છે ! પણ તેવી વેળાએ

એવા મદદકર્તાની અધીરાઈનો આંક કયું માનવી માપી શકવાનું છે ?

માટે જો આપણે પ્રત્યેક પળ જીવંત ચેતનાશક્તિથી ભગવાનની પ્રેમભાવયુક્ત સ્મૃતિમાં રાખવાનો અભ્યાસ રાખ્યા કરીશું અને આપણા સર્વ કર્મમાં, ભગવાનના ભાવ ખાતર-મતલબ કે જે કાંઈ કર્મ કરીએ તે વખતે એ કર્મના કર્તાભાવ ત્યજવાના ભાવ સાથે-આપણે બધા પ્રવર્તતા રહેવાનો જીવતો અભ્યાસ કેળવ્યા કરીએ તો તમે જેની મદદ ઝંખો છો એની મદદ છે જ.

‘આપને માનીએ છીએ તેથી આપને કહું છું; નહિતર મારાથી બોલાય ?’

શ્રીમોટા : એમ નથી. આપણે કશું પણ બોલીએ છીએ ત્યારે એનો ખરો ભાવાર્થ આપણે સમજતા હોતા નથી. ખાલી ખાલી ‘માનવા’ની વાત હું સ્વીકારી શકતો નથી. દરેક ભાવનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જોઈએ.

તમે જેને માનો છો એની ચેતનાશક્તિને આપણા આધારમાં, આપણા વ્યવહારમાં, આપણા વિચારોમાં, આપણા કર્મમાં, આપણી ભાવનામાં કેટલો વખત મૂર્તિમંત કરો છો ? આપણો ‘આધાર’ એટલે આપણું ‘હૃદય’ તેમ જ આપણાં અંતઃકરણો—મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્—કેટલો સમય એનામાં હોય છે ?’

હું તો કહું છું ભલા ! હૃદયની શુદ્ધ નિર્મળતમ ભાવનાથી એનો પૂરો પ્રયોગ તો કરો. એને તમારા આધારમાં કામ કરવા દેવાની અનુકૂળતા કરી આપો. ‘અનુકૂળતા કરી આપવી કે

સગવડ કરી આપવી' એટલે એ ચેતનપુરુષને દૃષ્ટિ સમક્ષ પ્રગટાવીને દિલની બધી જ વાત કહી દેવી. તમે તમારા મનાદિ-કરણોમાં બધું ભરી રાખ્યું છે એ ખાલી કરીને એને કાર્ય કરવાની જગા કરી આપો. ને પછી જુઓ ? મદદ ઊભી છે કે નહિ ?

આ તો તમે જીવનને સનાતન સુખના માર્ગે લઈ જવા ઈચ્છતા હો તો વાત છે. જીવનને ઊંચે લઈ જવાની ઝંખના હોય તો જ આ વાતો ખપની છે.

‘મોટા, આપ દિવ્યજીવન પ્રગટાવવાની વાત કરો છો ને?’

શ્રીમોટા : ‘દિવ્યજીવન’ જેવો ભારે શબ્દ હું વાપરતો નથી, પણ ‘જીવનવિકાસ’ સૌને સમજાય એવો શબ્દ છે. આપણે જે પ્રકારનું જીવન જીવીએ છીએ એનાથી તમને સંતોષ, શાંતિ કે સુખ મળ્યાં ? તો પછી એવી સ્થિતિમાં ક્યાં સુધી પડ્યા રહેવું છે ?

આપણને જીવનનું સાચેસાચું મહત્ત્વ ઊગી ગયું નથી. જીવનનો વિકાસ કરવો એ કાંઈ હાંસીખેલની વાતો નથી. પણ નક્કર પ્રયોગાત્મક હકીકત છે. હજી આપણે ઘણા ક્ષુલ્લકપણામાં જ બૂડ્યા કરીએ છીએ. આમ તો તત્ત્વની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો એ ક્ષુલ્લકપણું—Trifles—પણ નકામું નથી. એમાં પણ ચેતનાશક્તિ રમી રહેલી છે. એવો ભાવ આપણા મનમાં રમ્યા કરતો હોય તો એ trifle એ trifle નથી. સંસારમાં પણ આપણે આવો ચેતનાત્મક ભાવ રાખ્યા કરીને વર્તીશું તો સંસાર પણ ‘સંસાર’રૂપે રહેવાનો નથી. આવી ભાવનાત્મક રીતે, પૂરી સભાનતાથી વર્તવાથી આપણે પ્રભુપ્રીત્યર્થે વર્તી શકીશું.

૧૩. અધોગામી વૃત્તિઓ

‘મોટા, આ સંસારવ્યવહારમાં આવી ભાવનાથી વર્તવાનું સહેલું તો નથી, કેમ કે અધોગામી વૃત્તિઓ તેમ જ વલણો જાગે છે એ વખતે આપણી સ્થિતિનું ભાન પ્રગટતું હોય છે. આવી વૃત્તિઓ જાગે એ વખતે શું કરવું ?’

શ્રીમોટા : સંસારની કોઈ પણ વૃત્તિ કે ભાવના અધોગામી નથી, પણ આપણાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમે એને અધોગામી બનાવી દીધી છે. માનવ હૃદયની-માનવ-જીવનની સર્વ કોઈ વૃત્તિ એ પરમમંગલકારી પ્રભુની ચેતના-શક્તિના આવિર્ભાવનાં જુદાં જુદાં પાસાં છે. ‘આ તો તદ્દન નવી જ-પ્રકાશક વાત કહી !’

ચેતનાના આવિર્ભાવરૂપ એ વૃત્તિઓમાં આપણે આપણા સ્વભાવ વડે કરીને અન્યથાભાવનું આરોપણ કરીએ છીએ, અને એની ભાવનાને જુદો મરોડ દીધા કરીએ છીએ. પરિણામે આપણે એ વૃત્તિઓના કલ્યાણકારી સ્વરૂપને વિકૃતપણે જોઈએ છીએ. આપણાં કરણો—મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહં—એટલે કે આપણો સ્વભાવ ચેતનાશક્તિના તે તે આવિર્ભાવને પોતપોતાની રીતે ગ્રહવા માગે છે, એટલે માનવી એનું સાચું સ્વરૂપ કેવી રીતે પામી શકે ?

‘તો પછી એનું સાચું સ્વરૂપ પામવા શું કરવું જોઈએ ?’

શ્રીમોટા : એ માટે, એક બાજુથી તે તે કરણોની પાર્થિવ ભૂમિકા આપણે છોડવી જ પડશે અને બીજી બાજુથી તે ચેતના-શક્તિની ભાવના આપણા વ્યવહારમાં, સંબંધમાં, વિચારમાં,

વૃત્તિમાં, ભાવનામાં અને કર્મમાં ઉતાર્યા કરવાનો જ્ઞાનભક્તિ-
પૂર્વકના યોગનો અભ્યાસ આપણે કેળવતા રહેવું જ પડશે.

જગતમાં કશું જ નકામું નથી. માનવી જેને તદ્દન ખરાબ
ગણે છે એ પણ નકામું નથી. એ ખરાબ ગણાય છે કે ખરાબ
છે એનું કારણ આપણે એને એ રીતે દેખતા, માનતા, ગણતા
અને વાપરતા આવ્યા છીએ, તે છે, બાકી કશું જ ખરાબ
નથી.

આપણે આ સંસારમાંના જે તે બનાવોને આપણા પોતાના
સ્વભાવથી મૂલવવા ન બેસવું. એનો અર્થ જ આપણા
અંતઃકરણના પાર્થિવપણાનો ત્યાગ છે. કામ, ક્રોધ, ચીડ,
કંટાળો વગેરે વૃત્તિઓ થાય છે એ બરોબર છે એવો તે તે
વૃત્તિઓને આધાર આપવાનો નથી, પણ તે વૃત્તિઓમાં જે
ચાલકશક્તિ રહેલી છે એ શક્તિની ધારણા રાખીને એ શક્તિનો
ઉપયોગ આપણે આપણા જીવનને વિકસાવવામાં કરવાનો
હોય છે. આ જીવનવિકાસની સાધનાની પ્રક્રિયા છે. આ અર્થમાં
બધું ભગવાનમય છે એવી ભાવના રાખવાની છે. આપણા
સર્વ જીવનવ્યવહારમાં એવી ભાવનાનો અભ્યાસ જાગૃતપણે
તેમ જ રંગભરી રીતે કેળવવાનો છે.

વળી, આવો અભ્યાસ પણ આપણા પોતાના અહંકારથી
કરીને થઈ શકે એવો નથી. માટે આવા પ્રકારના અભ્યાસ
દરમિયાન આપણે હૃદયમાં લક્ષ રાખીને હૃદયના આર્ત અને
આર્દ્રપોકારથી ભગવાનની કૃપામદદ માટે પ્રાર્થના કર્યા
કરવાની હોય છે. આવી રીતે આપણે કર્યા કરીશું તો આપણા
જીવનના આંતર-બાહ્ય વ્યવહારમાં એકતારતા, એકરાગતા

અને એકસામ્યતા જામતાં જશે. આ જ પળે આપણને ભગવાનની કૃપાનાં દર્શન થયાં વિના રહેવાનાં નથી.

૧૪. સાવધાન સદ્ભાગી !

‘આપની વાતમાં તો સમજણ, જ્ઞાન, ભક્તિ બધું એકસાથે જરૂરી જણાય છે. અમારાથી હજુ આપે જણાવેલ એવી પ્રભુની કૃપાનાં દર્શન થયાં નથી—એ અમારી કમનસીબી ન ગણાય ?’

શ્રીમોટા : ના, કમનસીબી ન ગણાય, કેમ કે આપણને જીવન વિશે આવા પ્રશ્નો પણ જાગે છે. પણ હજી આ જીવન વિશેની આપણી પૂરી જાગૃતિ તેમ જ જાગૃત રહેવાની તમન્ના નથી. એ જ ખાટલે ખોડ છે.

આપણે આ પ્રમાણે જાગૃત રહીને આચરણ કરતી વખતે ભાવના દૃઢાવી શકતા નથી એનું પણ કારણ છે. આપણે આપણાં માનસિક વલણોનું-વિચારોનું હજી તટસ્થ રીતે યોગ્ય પૃથક્કરણ કરી શકતા નથી. વળી, મન વગેરે કરણોમાં જે કાંઈ છે એને યોગ્યપણે ઓળખતા નથી, અને એવાં અયોગ્ય વલણ કે વૃત્તિ જણાય છે તોપણ તેને પ્રેમભાવે સમજીને-સમજાવીને, એ ફરી ઉદ્ભવી ન શકે એવો જીવતોજાગતો પ્રયાસ આપણાથી થઈ શકતો નથી. આવા જીવતાજાગતા પ્રયાસને હું તો ‘દર્શન’ અને ‘કળા’ તરીકે ઓળખાવું છું. એ બધું એના યોગ્યપણામાં અને યોગ્ય પ્રમાણમાં થયા કરતું નથી.

મને તમારો ભેટો થયો છે એ સદ્ભાગ્ય છે. જે પોતાના

પુરુષાર્થથી બની શકતું નથી એ ચેતનામાં પ્રગટેલા પુરુષના જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક સેવેલા દિલના પરિચયથી સાધી શકાય છે. પણ જે યોગ્યપણે ભાવનાત્મકપણે ગ્રહાવાનું બનવું ઘટે એ પણ તમારાથી થઈ શકતું નથી. માટે તમને બધાંને કહું છું કે હવે તો સાવધ બનવું પડશે.

૧૫. સુખની શોધ

‘મોટા, વળી પાછો મૂળ વિચાર પર આવું. અમને સુખ ગમે છે અને દુઃખ નથી ગમતું. દુઃખને ટાળીને સુખને જ શોધવાનું મન કેમ થતું હશે ? સુખની તથા દુઃખની બંને પ્રકારની લાગણીનું મૂળ શામાં હશે ?’

શ્રીમોટા : આપણને સુખની અને દુઃખની લાગણી થાય છે એ જ બતાવે છે કે આપણને આસક્તિ છે. પ્રત્યેક પ્રકારની લાગણીના મૂળમાં આસક્તિ રહેલી છે. આસક્તિ એટલે કોઈ કશા તરફ લાગણીનો મમતાભર્યો પક્ષપાત. લાગણીના આવા મમતાભર્યા પક્ષપાતથી રાગ અને દ્વેષ જન્મે છે, અને એમાંથી સુખદુઃખનાં દ્વંદ્વ ઊભા થયાં જ કરે છે.

હવે મનુષ્યનો સામાન્ય રીતનો એવો સ્વભાવ પડી ગયો છે કે તે પોતાનું સુખ શોધે છે. પોતાના સુખની તીવ્ર શોધમાં એને જગતની અનેક વસ્તુઓમાં આસક્તિ બંધાય છે. આથી કુદરતના નિયમ પ્રમાણે ભટકવા ગયેલું વહાણ વાયુના જોરે મહાસાગરમાં ગમે ત્યાં તણાઈને નાશ પામે છે એ જ પ્રમાણે અનેક વ્યક્તિઓ તેમ જ વસ્તુઓની આસક્તિની તાણમાં

માનવી ઘસડાય છે. સુખની શોધમાં પડેલો હોવા છતાં આ તાણમાં એ ખેંચાય છે, અથડાય છે અને દુઃખી પણ થાય છે.

જો આપણે ગંભીર ભાવે અને શાંતચિત્તે આપણું પૃથક્કરણ કરી જોઈશું તો સમજાશે કે આપણા પ્રત્યેક કાર્યમાં કોઈ ને કોઈ પ્રકારની સૂક્ષ્મ આસક્તિ રહેલી હોય છે. કોઈ પણ શરીરધારી માનવી જો પોતાની અંદર નજર કરશે તો તે આ વાતનો ઈન્કાર કરી શકે એમ નથી; કેમ કે આસક્તિ શરીર સાથે જ જોડાયેલી છે. આસક્તિ બિલકુલ ન હોય તો અહમ્નો સંપૂર્ણ લય થઈ ગયો હોય.

‘હવે જો આસક્તિ શરીર સાથે જ જડાયેલી હોય તો પછી આસક્તિ જતાં માણસનું શરીર પણ નાશ પામે ખરું ને? મતલબ કે શરીરધારી કોઈ પણ વ્યક્તિ ક્યારેક સંપૂર્ણ સુખી તો થઈ જ ના શકે.’

શ્રીમોટા : જુઓ ભાઈ, આપણે સ્થૂળ આસક્તિથી સૂક્ષ્મ આસક્તિ લગી પહોંચી ગયા. રામકૃષ્ણ પરમહંસે એમ કહેલું છે કે શંકરાચાર્ય જેવા આત્મજ્ઞાની પુરુષ પણ જ્ઞાનપ્રસાર માટે એક પ્રકારનું સાત્ત્વિક અહમ્ રાખતા હતા. એટલે કોઈ પણ પ્રકારનાં કર્મ આસક્તિ વિના થઈ શકતાં નથી. કંઈ પણ કરવાની ઈચ્છા વિના કશી પણ પ્રવૃત્તિ કે કર્મ ઉદ્ભવી શકતાં નથી. ઈચ્છા એ આસક્તિનું જ લક્ષણ છે.

આમ, આસક્તિ સૂક્ષ્મ કે સૂક્ષ્મતમ રીતે પણ રહ્યાં કરે છે. એટલા માટે જ આ ઈચ્છાના વલણ સામે સાવધ રહેવાની જરૂર છે. આમાં આસક્તિ નિર્મૂળ થવાની નથી, કે કરી શકાવાની પણ નથી. પણ ઈચ્છા-કામના-આસક્તિને યથાયોગ્ય

રૂપમાં આણીને એને ઉપયોગમાં લેવાની છે. હવે આ આસક્તિ સૂક્ષ્મ અને સૂક્ષ્મતમ હોવાથી માનવી બધી ઈન્દ્રિય ભોગ્ય વસ્તુઓ વિશે આસક્તિ વધારતા જવાના. ઈન્દ્રિયો પાસે ભોગ ભોગવવાની શક્તિ મર્યાદિત હોવાથી એ થાકીને ક્ષીણ થઈ જવાની. પરિણામે આસક્તિની તાણ એટલી જ તીવ્ર હોવાથી માનવીજીવો દુઃખ જ પ્રાપ્ત કરવાના.

આસક્તિમાં સૂક્ષ્મ ઈચ્છાઓને પોષવાની વૃત્તિ રહેલી હોય છે. એથી માનવી કોઈ ને કોઈ ઈચ્છાને પોષવામાં જ જીવન ગાળતો હોય છે. પણ તેને સામાન્ય રીતે એનું ભાન હોતું નથી. આપણે જરા ઊંડા ઊતરીને આપણી જાતની તપાસ કરીશું તો જણાશે કે આપણાં આંખ, કાન, ત્વચા, જીભ વગેરે બધી જ ઈન્દ્રિયો અરે, એટલું જ નહિ, સમગ્રરૂપે આપણે જેને ‘આપણે’ કહીએ છીએ એ પણ—કોઈ ને કોઈ કળી ન શકાય એવી આસક્તિમાં ખૂબ ગમે એવી મીઠાશ અનુભવતા હોઈએ છીએ.

આ મીઠાશ ઈન્દ્રિયજન્ય છે, ને ઈન્દ્રિયોના સંતોષ માટે છે. એથી જ્યાં સુધી આપણે એને પ્રયત્નપૂર્વક નિઃસ્વાર્થી ન બનાવી શકીએ, એની ટેવોના પ્રવાહને ન વાળીએ ત્યાં સુધી ઈન્દ્રિયો બધી વસ્તુના પોતાના વિષયમાં સ્વચ્છંદે રાયશે. ઘણા લોકોને તો, ઈન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયમાં રાચ્યા જ કરતી હોય છે એનું ભાન પણ રહેતું નથી.

૧૬. ઇન્દ્રિયરસનું પરિણામ

‘અમને આવી સ્થિતિનું ભાન, ખરેખર, નથી. અમને આ અંગેની સમજ ક્યારે આવે ?’

શ્રીમોટા : એ તો તમે જેમ જેમ પ્રભુના માર્ગે—સાધનાના પંથે ઊંડા ઊતરો એમ એમ સમજાતું જશે કે અત્યાર સુધી આપણે નિર્દોષ માનેલી પ્રવૃત્તિનું મૂળ તો આસક્તિ છે. આપણે ઇન્દ્રિયોના ઉપભોગની વૃત્તિને લીધે પ્રવૃત્તિમાં રહીએ છીએ એનો જાગૃત ખ્યાલ આપણને નથી. એથી જ આપણે જાગૃતિ-પૂર્વક ઇન્દ્રિયોની ટેવના પ્રવાહને વાળ્યા કરવાનો છે.

જ્યાં સુધી ઇન્દ્રિયો બધી વસ્તુના પોતાના વિષયોમાં સ્વચ્છંદે રાયશે અને પેલા કરોગિયાની માફક આપણી પોતાની આસપાસ જ મોટું જાળું ઊભું કરવામાં સહાય કરશે અને અંતે એ જાળામાંથી બહાર નીકળવાનો માર્ગ જ રાખેલો ન હોવાથી આપણને એ નાશ પમાડશે. ઇન્દ્રિયોને પોતાના વિષયોમાં એવો પ્રબળ રસ પડે છે કે એવા રસની પાછળ રહેલા ભારે દુઃખનો આપણને વિચાર કદી કદી ઊઠે તોપણ આપણે એમાં ઘસડાયે જઈએ છીએ.

આપણે જે જે પ્રવૃત્તિઓને ‘અશુભ’ તરીકે ઓળખી શકીએ છીએ, તેવી પ્રવૃત્તિઓ તરફ જ્યારે આપણી ઇન્દ્રિયો ખેંચાય છે, ત્યારે આપણને ખબર તો હોય છે કે ‘આ કાર્ય કરવા જેવું નથી.’ તેમ છતાં આપણી ઉપરવટ થઈને ઇન્દ્રિયો પોતાનું ધાર્યું કરી જાય છે. પરિણામે સ્વાભાવિક રીતે જ દુઃખ જન્મે છે. આ રીતે જન્મતાં સુખદુઃખને અટકાવવા સૌથી પહેલાં તો આપણે સંસ્કાર શુદ્ધિ કરવા સમર્થ પ્રયત્નો કરવા જોઈએ.

૧૭. પ્રભુકૃપાથી પ્રતિકાર

‘મોટા, ઈંદ્રિયલાલસાની પકડમાંથી નીકળવું ખરેખર ઘણું જ કપરું કામ છે. આ તો આપની કૃપા થાય તો થઈ શકે, કેમ કે અમે તો બંધાયેલા છીએ. આપ મુક્ત છો. તો આપ જ અમને આ બધામાંથી નોખાં રખાવી શકોને ?’

શ્રીમોટા : એક રીતે જોતાં તમારી વાત ખરી છે. પણ કેવળ કૃપાની યાચના કરવાથી કામ ફળે નહિ. તમારો પુરુષાર્થ તો હોવો જ જોઈએ. તમારામાં ઘણી શક્તિઓ છે. પણ એ શક્તિઓ પ્રત્યે તમે જાગૃત નથી.

આપણામાં તટસ્થપણે વિચારવાની અને સમજવાની શક્તિ રહેલી જ છે. પણ ઘણા વખતથી એ શક્તિ ઢંકાયેલી પડી રહેલી છે. એટલે સુખદુઃખનાં બીજ વવાતાં હોય છે, ત્યારે આપણે તે પરિસ્થિતિમાં બેદરકાર રહીએ છીએ, અને પ્રતિકૂળ સંજોગોને અનુકૂળ થઈ જઈએ છીએ.

હરણ ગમે ત્યાં રાચતાં હોય છે, ત્યારે પણ તેમને કોઈ હિંસક પ્રાણીનો સતત ભય રહ્યાં કરે છે. ને ઓચિંતા હુમલામાંથી પણ બચી જઈ શકે છે. ભલે ભયને લીધે, પણ આ એક પ્રકારની સાવચેતીનું પરિણામ છે. એ જ રીતે, જો આપણે સુખદુઃખના પંજામાં સપડાવું ન હોય તો ઈંદ્રિયો ઉપર સતત આક્રમણ કરનાર—ને ઘણી વાર તો છૂપી રીતે આક્રમણ કરનાર, આપણી આસક્ત ઈચ્છાઓ, વિચારો, કર્મો વગેરે પ્રત્યે જાગૃત અને સાવધાન તો રહેવું જ પડશે. એટલું જ નહિ, પણ એનો પ્રતિકાર પણ કરવો જ પડશે. જો કે આવો

પ્રતિકાર સહજ રીતે શક્ય નથી. આવો પ્રતિકાર તો ભાગવતી પ્રેમથી જ થઈ શકે. પણ આ માટે આપણામાં જાગૃતિવાળી ચેતના પણ હોવી જોઈએ. ભગવાનની કૃપાથી જ એવો પ્રતિકાર થઈ શકે છે, અને આપણાથી સતત સાક્ષીભાવ કેળવવાનું પણ ત્યારે જ બની શકે છે.

‘પણ મોટા, અમે એવા ભાગવતી પ્રેમને કેવી રીતે મદદમાં લઈ શકીએ ?’

શ્રીમોટા : જેનામાં ભાગવતી પ્રેમ પ્રગટ થયો હોય એવા સત્પુરુષના હૃદય પ્રત્યે પ્રેમભક્તિભાવભર્યો સહકાર અને સહયોગ યોજવાથી આપણને એવા ભાગવતી પ્રેમનો સહારો મળી શકે છે.

‘આપે ઈંદ્રિયોની ઈચ્છાઓની વાત કહી. પણ સાચી વાત કહું છું કે એ સંતોષાય તો આપણને ખૂબ જ સુખ અનુભવાય છે. આવા પ્રકારના ઈંદ્રિયના સુખને જ અમે સુખ માનતા આવ્યા છીએ. જ્યારે આપ આવી ઈચ્છા પ્રત્યે સાવધ થવાનું કહો છો એથી અમારું સાંસારિક વલણ ખુલ્લું થાય છે, અને અમે કેવી ખોટી વસ્તુને સાચી માનીને વળગેલા છીએ એનું ભાન જાગે છે.’

શ્રીમોટા : તમે આટલો સત્સંગ કર્યો એટલે આટલી વાત અમારાથી થઈ શકી. બાકી અમારે તો કોઈને કશું જ કહેવાનું નથી.

ભાઈ, ઈંદ્રિયોની સૂક્ષ્મ ઈચ્છાઓ એવી તો મીઠી અને બળવાન હોય છે કે તે સંતોષાય તો જ આપણને સુખ વળે છે. આપણે તો આ સંસારના રોજિંદા વ્યવહારમાં ડૂબેલા છીએ.

એટલે આપણને તો વળી ઈંદ્રિયની સૂક્ષ્મ ચાલબાજીની સમજણ જ ન પડે. જો એ સમજાય નહિ તો પછી એનો પ્રતિકાર કરવાનું તો સૂઝે જ ક્યાંથી ?

માટે હું તમને સતત આંતરનિરીક્ષણ કરવાનું કહું છું. આ પ્રકારના આંતરનિરીક્ષણથી આપણા અંતઃકરણનો સતત ચોકીપહેરો થતો હોય છે. આપણા સર્વને માટે આ ઘણું જ હિતકારક છે. એટલું જ નહિ પણ આપણા ભલા માટે અનિવાર્ય છે.

આ પ્રકારનો સતત અભ્યાસ કેળવતાં કેળવતાં જ્યારે એવી સ્થિતિ થાય કે પ્રત્યેક ઈંદ્રિય પોતપોતાના વિષયના પ્રસંગને કારણે સ્પર્શીને પાછી યથાયોગ્ય સ્થિતિમાં જ રહે ને કોઈ પણ પ્રકારના હર્ષ-શોકનો અતિરેક ક્યારેય ન થાય. જ્યારે આવા પ્રકારની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ આપણે અનુભવથી કહી શકીએ કે ઈંદ્રિયોના તે તે વિષયના સમભોગમાં દોષ નથી. આ સ્થિતિમાં ઈંદ્રિયો લોલુપ બનીને વિષયના ઉપભોગમાં તણાઈ જતી નથી. પણ વિષયના જરૂર જેટલા ભોગ પૂરતી જ ઈંદ્રિય ગતિ કરતી હોય છે.

આમ જ્ઞાનપૂર્વક સ્વાર્થરહિત વર્તન થયા કરે એવી સ્થિતિમાં ઈંદ્રિયોને લાવી મૂકવા માટે ખૂબ પ્રયત્ન કરવાથી જ બધાં સુખદુઃખનો નાશ થઈ શકશે. ઈંદ્રિયોને પોતાના વિષયમાં રસ લેતી બંધ કરી દીધા પછી જ આપણે બધી પરિસ્થિતિમાં યથાયોગ્ય વર્તન રાખી શકવાના છીએ. તેથી સૌથી પહેલું કામ તો આપણને જે જે વિચારો સ્ફુરે તેને કાઢી નાખવા માટે તે વિચારો પ્રત્યે સાક્ષીભાવ કેળવવા આપણે સતત મથવું રહ્યું.

૧૮. પૂર્વજન્મના સંસ્કારોનું પરિણામ !

‘મોટા, આપે ઘણી મહત્વની વાત સમજાવી. એટલું જ નહિ પણ જીવન માટેની આદર્શની સ્થિતિ પણ આપે સ્પષ્ટ કરી આપી. જીવનમાં આ પ્રકારનું સુખ પ્રાપ્ત થાય એ તો મહદભાગ્ય ગણાય. મારા વાંચવામાં આવ્યું છે કે, આપણને જે વિચારો, વૃત્તિઓ, આસક્તિજન્ય લાગણીઓ વગેરે થાય છે એ તો આપણા પૂર્વજન્મના કર્મનું પરિણામ છે એટલે કે ભાવકર્મનું આ પરિણામ છે. તો એમાં આપણી કોઈ જવાબદારી નથી. આપણને સુખદુઃખ થાય છે એ પણ પૂર્વકર્મના સંસ્કારનું જ ફળ છે. આમાંથી તો એવું સમજાય છે કે આપણે કશું જ કરવાનું નથી. આથી મને ગૂંચવાડો થાય છે. આપ આ હકીકત સમજાવશો.’

શ્રીમોટા : કોઈ પણ હકીકતને એના યથાર્થ રૂપમાં સમજવી એ મુશ્કેલ કામ છે. પૂર્વજન્મના સંસ્કારની વાત સાચી છે. એ સંસ્કારો જાગૃત થઈ આપણને ઘસડી જતા હોય છે એ પણ સાચું. પરંતુ એ સામે આપણે ચેતનાત્મક જાગૃતિ રાખીને નવા સંસ્કારો ન પાડીએ એ ઘણું જ મહત્વનું છે. પૂર્વકર્મના સંસ્કારના બળ સામે આત્માની ચેતનાત્મક જાગૃતિનું બળ અનેકગણું ચડિયાતું છે.

પણ આપણી હાલની અવસ્થામાં-અજાગૃતિની અવસ્થામાં આપણાથી ‘પૂર્વકર્મના સંસ્કારનું બળ છે !’ એવું બોલાય નહિ.

આપણા સતત જાગૃત પ્રયત્ન છતાં, એનું આપણને સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોવા છતાં, ઈંદ્રિયોનું તેમાં આસક્તપણું ન હોવા છતાં,

ઈંદ્રિયો પરના કાબૂયુક્ત પૂરા ભાન અને જ્ઞાન સતત જીવતાંજીગતાં હોવા છતાં; આપણી વૃત્તિને યોગ્ય ન હોય એવું કામ થાય તો તેમાં પૂર્વસંસ્કાર છે અને એ ભોગવાઈ જાય છે એમ આપણે માની શકીએ; કેમ કે એ પ્રકારના ભોગવતા પાછળ-એ પ્રકારના વિચારભાવ પાછળ આસક્તિ નથી, એવી આપણને અંતરની પૂરી પ્રતીતિ છે. માત્ર જેમ શ્વાસ લેવાની ક્રિયા થાય છે તેમ તે ક્રિયા ત્યારે-તેવી સ્થિતિ થયા પછી-થાય છે. પણ આ ઘણી સૂક્ષ્મ વાત છે તે સમજવી ઘણી કઠણ છે.

૧૯. સંસ્કારોનું પોટલું

‘આ સંસ્કારોવાળી વાત વધુ સમજવા જેવી છે. આ જાણીએ છીએ એટલે આપણા જીવનનું સ્વરૂપ જ જાણે કોઈ અનોખા પ્રકારનું હોય એવું લાગે છે !’

શ્રીમોટા : જીવનને સૌથી ઓછા શબ્દોમાં સમજવું હોય તો આમ કહી શકાય : જીવન એટલે અનંત જન્મોના સંસ્કાર લઈને આવેલી (જીવ-ની) ચેતનશક્તિની માનવીદેહ દ્વારા થતી વહનક્રિયા. આ જીવન નદીના પ્રવાહની માફક પ્રતિક્ષણ પલટાતું જાય છે અને એ પલટા-ફેરફારો જૂનાના આધાર ઉપર જ થતા રહેલા હોય છે. જૂના સંસ્કારોએ નદીના પટની માફક એક પટ રચેલો હોય છે; તે પટમાં વહેવા તરફ જીવનપ્રવાહનું વલણ હોય છે અને એમ સાધારણ રીતે તથા સ્વાભાવિક રીતે નવા સંસ્કારોનું ઘડતર હોય છે. તેથી ઈંદ્રિયોના

સામ્રાજ્ય હેઠળ ઘણા માનવીઓ કર્મનાં, એટલે કે કર્મના સંસ્કારનાં પોટલાં બાંધીને જગતમાં આવ્યા હોય છે અને વધારે મોટાં પોટલાં બાંધીને જગતમાંથી ચાલતા થાય છે. કોઈ કોઈ વિરલ વ્યક્તિઓને એ પોટલું છોડી મૂકીને જ કોઈ પણ જાતના બંધન વિના, બોજા વિના આ સંસારમાંથી પ્રયાણ થઈ શકે એવી સ્થિતિ મેળવવાની પ્રબળ ઈચ્છા થાય છે. આવી પ્રબળ ઈચ્છાને પરિણામે પોતાની ઈંદ્રિયોને તેમના તેમના વિષયોમાં રસ લેતી રોકવા માંડે છે અને એ રીતે ઈંદ્રિયોના વિષયો પ્રત્યે સાક્ષીભાવ રાખતાં રાખતાં એવો ધન્ય જીવ નિરાસક્ત બનતો જાય છે. પરિણામે એની ઈંદ્રિયોની ટેવોનું વલણ પણ એવું રૂપાંતરિત થઈ જાય છે કે ઈંદ્રિયોનો પણ સાક્ષીભાવ રહેવો એને સહજ થઈ જાય છે.

આમ એની વૃત્તિ નિરાસક્તિના ઠંડા પ્રવાહમાં વહેતી થાય છે એટલે સંસ્કારોની સંપૂર્ણ શુદ્ધિ થવા આવતાં એનાં કર્મબંધનો તૂટે છે.

૨૦. બુદ્ધિશક્તિ-વિવેકશક્તિ

‘મોટા, આપે આ ઘણી ઊંચી વાત કરી. કર્મ પોતે જ આમ બંધન કર્યા કરતાં હોય તો આ સુખદુઃખના ચગડોળમાંથી ઊતરવાનો વારો જ ન આવેને ?’

શ્રીમોટા : ના, એવું નથી. પણ આપણામાં ચેતનશક્તિ છે અને ભલે એ ગૂઢ હોય છતાં એનાં લક્ષણોનાં ઝેંધાણ આપણને પરખાય છે પણ ખરાં. આપણામાં જે પ્રબળ

ઈચ્છાશક્તિ છે અને જો તે નવા જીવનને પામવા માટે ઉપયોગમાં લઈએ તો આ કામ જેટલું અઘરું લાગે છે એથીય વધારે એ સહેલું બની જાય છે, કેમ કે ક્રમેક્રમે આપણને એમાં રસ અને સુખ વધતાં અનુભવાય છે.

વળી, કર્મ પોતે જ બંધન કરતું નથી. પણ કર્મ કરતી વખતે જે ભાવના આપણે હૃદયમાં ધારણ કરીએ છીએ એના સંસ્કારો આપણને બાંધે છે અને નવા જન્મમાં એ સંસ્કારોનો ધક્કો આપણને બીજા નવા કર્મમાં પ્રેરે છે. માટે જ જો આપણે કર્મ કરતી વેળાએ ભગવાનની ભાવના એટલે કે કર્મથી નોખાં વર્તવાની ભાવના રાખ્યા કરવાની સભાનતા કેળવીએ, અને એમ સભાનતા કેળવતાં કેળવતાં કર્મ કરતી વેળાએ અહંકાર, મમતા, લોભ, મોહ આદિ ન પ્રગટાવતાં બધું જ પ્રભુના ચરણે સમર્પણ કરવાની ભાવના કર્યા કરીએ તો એવો ભાવ આપણને કર્મના બંધનમાંથી મુક્ત રાખે છે. તમે વાત સમજ્યાને !

એટલે તમે કહો છો એવા આ અનંત જન્મોના ફરતા ચગડોળમાંથી ઊતરવાની શક્યતા છે. પણ એ માટે પ્રબળ ઈચ્છાશક્તિ અને સૂક્ષ્મ વિવેકશક્તિ કેળવાવી જોઈએ.

‘એમ માનીએ કે એવી ઈચ્છાશક્તિ તો પ્રગટે, પણ આપ જે વિવેકશક્તિની વાત કહો છો એ અંગે મને સમજાવોને !’

શ્રીમોટા : જ્યારે ઈંદ્રિયો નિરાસક્ત થવા માંડે છે અને એમ થતાં થતાં સંપૂર્ણપણે એ આસક્તિરહિત થાય છે ત્યારે જ આપણને સાચી વિવેકશક્તિ મળે છે. હાલની આપણી અવસ્થામાં આપણી બુદ્ધિના નિર્ણયો પણ વિવેકવાળા નથી હોતા; કેમ કે આપણી બુદ્ધિ અનેક જન્મોના સંસ્કારોથી

વિવિધરંગે રંગાયેલી હોય છે; તેથી એવી બુદ્ધિએ સુઝાડેલા નિર્ણયો પૂરેપૂરા સાચા જ છે એમ માની લેવું એ ભગવાનને રસ્તે જવાના પોતાના માર્ગ પર પથરા નાખવા સમાન છે. માટે એવા નિર્ણયોને આધારે જીવન ઘડવું એ યોગ્ય નથી.

આપણે એ સમજવું જોઈએ અને આપણે એ યાદ રાખવું જોઈએ કે મોહરૂપ કાદવમાં પડેલી બુદ્ધિના નિર્ણયો પૂરેપૂરા સાચા તો નથી જ.

માટે ઈંદ્રિયોની વિષયો પ્રત્યેની ગતિને આપણે સાક્ષીભાવે જોયા કરીશું અને એની ખેંચને વશ નહિ વર્તવાનો અભ્યાસ પ્રેમભક્તિપૂર્વક કેળવતા જઈશું ત્યારે આપણે માટે એક એવી અવસ્થા જરૂર આવશે કે ઈંદ્રિયોની ખેંચ લાગ્યા કરતી હોવા છતાં પણ તે માર્ગે ન જતાં યથાયોગ્ય માર્ગે વર્તન રાખવાની શક્તિ આપણને વધારે ને વધારે પ્રમાણમાં મળ્યા કરે છે. અથવા એ સૂક્ષ્મકળા પ્રભુકૃપાથી આપણને વધારે ને વધારે હસ્તગત વધારે સાચા અર્થમાં હૃદયગત થતી જાય છે.

૨૧. યોગ્ય જીવન

‘મોટા, આપે જીવન વિશેની મારી દૃષ્ટિ પ્રકાશિત કરી આપી છે. આપ જે સાક્ષીભાવ રાખવાનું કહો છે એવો ભાવ એકદમ તો કેવી રીતે જાગે ?’

શ્રીમોટા : જુઓ ભાઈ, સાક્ષીભાવ જાગવો અને ટકવો એ તો ઘણી ઊંચી અવસ્થાની વાત છે. પણ એ જાગે ખરો. મેં તમને એટલા માટે કહ્યું કે પહેલાં તો તમારે જાગૃતિ રાખવાનું

કેળવવાનું છે. શેની જાગૃતિ ? શાંત અને પ્રસન્ન રહેવું છે એ જીવનનો હેતુ છે. એ હેતુ માટે જાગૃતિ રાખવાની છે. મેં કહ્યું એમાં તો જગતમાં યોગ્ય રીતે જીવવાનો આદર્શ છે.

ઈંદ્રિયોના વ્યવહાર ભલે ચાલુ રહ્યા કરે પણ તે તે વેળાએ સતત જાગૃતિ હોય તો સાક્ષીભાવે રહેવાને પ્રયત્ન કરવાની સ્વાભાવિક રીતે જ ટેવ પડી જાય. અંગ્રેજીમાં જેને, Reflex action કહે છે. તેના જેવું એક જાતનું તાટસ્થ્યભાવનું વલણ આપોઆપ સામું ઊઠ્યાં જ કરે ને એમ થતાં છેવટે આપણામાં સાક્ષીભાવ સતત રહેશે ત્યારે જ આપણી બુદ્ધિ પણ પ્રભુના ચરણકમળમાં સમર્પિત થતી જશે ને છેવટે પૂરી રીતે સમર્પિત હશે.

આવો સુભગ સંયોગ આપણા જીવનમાં પ્રાપ્ત કરવા સારુ પૂરેપૂરી નમ્રતા, શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ અનિવાર્ય છે અને આ બધું પણ એમ ને એમ આવતું નથી, પરંતુ આ બધું કેળવવાના હેતુની પૂરેપૂરી સભાનતાથી ભગવાનનું નામસ્મરણ, ધ્યાન-ધારણા, પ્રાર્થના, શરણભાવ એ સતત સમર્પણ યજ્ઞ પ્રભુ-કૃપાથી જેમ જેમ થયા કરે તેમ તેમ થતું જતું હોય છે; એ પ્રમાણે કરતાં નમ્રતા, શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ, અનાસક્તિ, તટસ્થતા વગેરે ભાવો જાગૃત થશે અને આપણાં પ્રત્યેક કર્મમાં એનો ભાવ ઊતરેલો આપણને અનુભવમાં આવશે જ.

—ત્યારે જ આપણે ખરા અર્થમાં સુખનો અનુભવ કરી શકવાના છીએ એ નક્કી જાણજો.

॥ હરિ:ૐ ॥

૪૪ • સુખનો માર્ગ